

VILÁG- TÖRTÉNET

5. (37.) évfolyam 2015. 3.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **CSAPLÁR-DEGOVICS KRISZTIÁN**
AZ I. VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉNEK OKAI ÉS A SZERB HISTORIOGRÁFIA
- **DEMETER GÁBOR**
EXPANZIÓ VAGY ÖNVÉDELEM
- **TAMARA SCHEER**
KITŰNŐ LEHETŐSÉG NEMZETI JELKÉPEK KIALAKÍTÁSÁRA?
- **KRÁNITZ PÉTER PÁL**
OROSZ ÉS ÖRMÉNY MENEKÜLTEK ÉS A MENEKÜLTÜGY
AZ I. VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐEN KELET-EURÓPÁBAN
- **SZEMLE**
GYARMATI ENIKŐ, BÍRÓ LÁSZLÓ,
SZ. BÍRÓ ZOLTÁN, FRITZ JÁNOS ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Bottoni Stefano (felelős szerkesztő)
Bíró László (szerkesztő), Farkas Ildikó, Martí Tibor,
Skorka Renáta (rovatvezetők)
Katona Csaba (olvasószerkesztő)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Papp Imre, Pók Attila, Poór János

5. (37.) évfolyam 2015. 3.

TARTALOM

A Nagy Háború és a Balkán (Bíró László)	345
<i>Tanulmányok</i>	
Csaplár-Degovics Krisztián: Az I. világháború kitörésének okai és a szerb historiográfia	349
Demeter Gábor: Expanzió vagy önvédelem? Az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai köreinek tervei Szerbiával kapcsolatban (1913–1915)	391
Igor Grebenkin–Pjotr Akulsin: Az I. világháború és Oroszország nemzeti érdekei. A pánszlávizmustól a proletár internacionalizmusig	409
Tamara Scheer: Kitűnő lehetőség nemzeti jelképek kialakítására? Az osztrák–magyar megszálló rendszer a Balkánon és az Adriai-tenger mentén az I. világháború idején	419
Balatonai Balázs: Bajkeverők. A Balkan Committee és a macedóniai reformok (1903–1908)	437
Kránitz Péter Pál: Orosz és örmény menekültek és a menekültügy az I. világháborút követően Kelet-Európában, különös tekintettel Magyarországra	461
<i>Szemle</i>	
Fennmaradni vagy elbukni? Osztrák politika az I. világháború alatt (Gyarmati Enikő)	485
Európai háború 1914. Szükségszerűség vagy véletlen (Bíró László)	489
Háború békeidőben. Fegyveres konfliktusok az I. világháború után (1917–1923) (Sz. Bíró Zoltán)	494
A modernitás alternatívái és az „agrárlista” eszmék hatása a paraszti társadalmakra (Fritz János)	499

Jelen számunkat szerkesztette: Bíró László

Expanzió vagy önvédelem?

Az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai köreinek tervei Szerbiával kapcsolatban (1913–1915)¹

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a Monarchia egyik politikai klikkje, a magyarok vezette konzervatív csoportosulás, mely Burián Istvánt, Thallóczy Lajost és Tisza Istvánt tömörítette, hogyan vélekedett a Szerbiával szemben alkalmazandó politikáról, és ez miként változott a körülmények módosulásával 1913 és 1915 között, a Balkán-háborúktól Szerbia megszállásáig, illetve véleményük mennyiben tért el más politikai klikkek terveitől. E csoport tagjainak állásfoglalása azért érdekes, mert noha 1913 elején még rosszul informáltak voltak (a jelentős balkáni tapasztalattal bíró Burián Istvánt² 1912-ben leváltották a közös pénzügyminiszteri posztról, amit rendkívül sérelmezett, és ez meghatározta a hivatalos politikához való viszonyulását; Tisza nem rendelkezett kellő külpolitikai információval, noha koncepciója volt, de a magyar belpolitikai élet megregulázása vette el az idejét; Thallóczy k. u. k. hivatalnokként pedig egyensúlyozni volt kénytelen új főnöke, Leon Bilinski közös pénzügyminiszter és a korábban Burián által propagált, magyaroknak kedvező Bosznia-koncepció között), 1913–1916 között meghatározó szerepet kaptak a Monarchia külpolitikájában. Ferenc Ferdinánd halálával Burián elnyerte a közös külügyminiszteri posztot, s előtte a magyar kormányban volt király személye körüli miniszter; Tisza 1913-ban miniszterelnök lett; Thallóczy pedig az albán koncepció egyik kidolgozójaként oroszlnrészt vállalt a Monarchia külpolitikai irányvonalának meghatározásában, s 1916-os haláláig rövid ideig a megszállt Szerbia polgári kormányzatát vezette. A tanulmányban érintőlegesen foglalkozunk a Leopold Berchtold külügyminiszter és a hadsereg (Franz Conrad, Alexander Krobotin, Alexander Hoyos, Stjepan Sarkotić) által képviselt nézőponttal.

A címben lévő alternatíva a két szélsőséges álláspontot fogja össze. Egyesek a Monarchia – vagy esetleg csak a magyarok – direkt, hódító (a gazdasági és politikai expanzió alternatíváját egyaránt magában foglaló) törekvései mellett érvelnek – létező dokumentumok alapján –, mások a „fortélyos félelem” jegyében a „nemzet” (belső stabilitása, belső expanziója vagy akár a dualista rendszer) védelme érdekében a Szerbiát érintő fellépések „önvédelmi” és preventív jellegét hangsúlyozzák.

1 Szabó Dániel hasonló című műve az 1915–1918 közötti periódus elképzeléseit taglalja. Szabó, 1976.

2 Szófiaai konzul, majd athéni követ volt 1887–1903 között.

(Így egymástól eltérő érdekeltségű és összetételű csoportok kerülnek egy platformra Conraddal.) A teljesség igénye nélkül megemlíjtük a Balkánra vonatkozó nacionalista, polgári, esetleg tudományos publicisztikában feltűnő – a közvélemény befolyásolására alkalmas – főbb terveket,³ de a tanulmány zöme a felső politikai vezetés elképzeléseivel foglalkozik. A polgárság Szerbiát érintő – a sarajevói merénylet okozta helyzet miatt korántsem befolyásolástól mentes – érzelmeire a dolgozat végén térünk vissza.

Elképzelések a magyar állam balkáni feladatairól

A politikai földrajzzal foglalkozó nagyvállalkozó, Havass Rezső a magyar állam balkáni feladatairól a legtisztabb imperialista szólamokkal így ír: *„Nekünk nincsenek gyarmataink, s egyelőre ahhoz sincs erőnk, hogy távoli, tengerentúli országokban nagyarányú, más nemzeteket visszaszorító gazdasági tevékenységet fejtsünk ki, a Balkán-félsziget azonban szomszédságával valósággal kínálja számunkra a hegemoniát a gazdasági téren le egészen a Fekete-tengerig és a Földközi-tengerig.”*⁴ Általánosítva, inkább a civilizatórikus küldetésre összpontosítva ugyanezen művében így fogalmaz: *„Budapest legyen a Balkán Párisa, s a magyar gazdasági és szellemi erő terjessze szét jótékony hatását a Balkánon a Dunától a Földközi-tengerig s a Fekete-tengertől az Adriáig.”* A Vasárnapi Újság szerkesztője, Hoitsy Pál a korban elvárható természettudományos érveléssel támasztja alá a nemzet igényeit: a Kárpát-medence⁵ hegy- és vízrajzilag dél felé nyitott, aki tehát itt államot alapít, az örökre expanzióra kényszerül.⁶ *„A természet maga jelölte ki, hogy meddig terjedhet a magyar hatalom és a magyar befolyás. Egyrészt a dinári alpesek vízválasztójáig, beleértve Dalmácia, Bosznia és Szerbia területét. Másrészt a Balkán-hegység vízválasztójáig, beleértve Bulgáriát s az aldunai vidéket egészen a Fekete-tengerig. Azon túl nem fog terjeszkedni az ország tovább.”*⁷

A Keleti Kereskedelmi Akadémia,⁸ mely a magyar imperializmus fedőszerveinek is tekinthető, Szegh Dezső révén a következő feladatokat határozta meg: *„A berlini kongresszus egy nemzetközi bonyodalomnak vette elejét, de végleges rendezést nem csinált a keleti kérdésben, sőt a sok nyitott ajtóval, elfojtott, de eléggé el nem titkolt gondolattal, félszeg intézkedésekkel... megteremtette az akut Balkán-problémát. (...) A berlini kongresszus óta a hatalmak részéről megindult gazdasági mozgalmakban... ötödik kerék volt a Monarchia, nemcsak hogy kivívott pozíciókat nem, de igen sok elhagyott állást jegyezhet föl magának, s ezek után nem lehet cso-*

3 Részletesen lásd: Ábrahám, 2007.

4 Havass, 1913. 2.

5 Ezt a fogalmat az európai geográfia a korban sem nagyon ismerte (Pannon-medence), legfeljebb geológiai értelemben használták (az ezt megalapozó Tisia-elmélet viszont azóta megbukott), most pedig érthetően egy szomszédunk sem használja ezt a fogalmat.

6 Hoitsy, 1902. 26.

7 Uo. 78. Lásd: Ábrahám, 2007.

8 A tanárok közül kiemelkedik Kúnos Ignác, Strausz Adolf, a tanítványok közül egy bizonyos Rákosi Mátyás.

dálkozni... hogy a politikai akcióknál... még inkább a staffázs szerepét töltötte be. (...) Nekünk [Magyarország] törekvéseink... érvényre juttatása érdekében... minden egyes esetben ezzel az Ausztriával is meg kell küzdenünk. (...) Ha végre belátták a Ballplatzon [Aehrenthal], hogy a Monarchiának keleti nagyhatalomnak kell lennie (...) ennek realitása csak akkor lesz nyilvánvaló, ha azt is belátják, hogy a magyarság érdekeinek biztosítása a Monarchiának is érdeke.”⁹

De hasonlóan fogalmaz maga a vezető földrajztudós, Lóczy Lajos is a Balkán-háborúk kapcsán: „Lóczy örül, hogy végre ennek a függő török-kérdésnek véget vetettek. Nagy terület szabadul fel most a tudomány és gazdaság részére. Vasércünk csak 80 évre van... Szén még van, de a bosnyák szénre is szükségünk van. Boszniában még petróleumot, kálisót lehet találni. Rendkívül jól dolgozik ez a mi derék tudósunk...”¹⁰ Ugyanakkor a baloldaltól Rubin László egészen másképp értelmezte a Monarchia „felsőbbrendűséből táplálkozó, tudományos érveléssel is alátámasztott küldetésstudatát”, elutasította Magyarország balkáni szerepvállalásának Havass, Lóczy vagy Hoitsy által megfogalmazott – s kül- és gazdaságpolitikai doktrínává emelkedő – módozatát. A meghódított Albániában végzett állam- és útépítő tevékenységről a következőket írja: „Gyarmatot akartunk alapítani. Már-már teljesültnek láttuk nagyzási hóbortunkat. A kapkodás, ügyetlenkedés, erőszaktevés és elvtelenség művét e sorok írója közelről figyelhette, mert a sors szeszélyéből jó ideig a polgári közigazgatás élén állott egy osztrák generális, von Können-Horák hadseregpárcsnok nevében, aki egy balkezes Tischlermeisterhez volt hasonlatos. A bürokratizmus meghonosítása volt e legfőbb feladat. Az új államnak a bürokratizmusban kellett testet ölteni. Albánia csakhamar annyi katonai hivatallal népesült be, hogy minden száz birkára egy császári és királyi tiszt jutott. A közigazgatás legfelsőbb foka azonnal kiépült. (...) Az akták világa következett be abban az országban, amelyben senki sem tudott írni-olvasni. Százsámra gyártották a rendeleteket, melyeket senki sem hajtott végre, mert Albánia belsejébe, melyet »Sauland«-nak neveztek, senki nem ment el. A közigazgatás egy fordított kúphoz hasonlított. Az alsó fokú igazgatás – a falvakban – teljesen hiányzott, a középfokú – a városokban – hiányos volt, a felsőfokú – Szkutari fővárosában – buján virágzott. Szkutariban minden ügynek volt néhány délceg referense. (...) A közbiztonság emelése várt ránk. E tekintetben sokat tehattünk volna. (...) Mi pedig teleraktuk az országot kakastollas magyar csendőrökkel, akik mindenkiellen politikai ellenfelet és kémeket szimatoltak. Míg a rablók elfuthattak, addig mesterséges politikai pereket gyártottak a magyar csendőrök és cseh auditorok, és a legelfoglaltabb ember a hóhér volt.”¹¹

Az itt elmondottak azonban nem jelentették Szerbia tényleges meghódításának szükségességét, de gazdasági alávetését és politikai szinten az 1903 előtti időkhöz való visszatér(ít)ését igen.

⁹ Szegh, 1908.

¹⁰ Thallóczy: *Bosniaca*, VIII/7. 330–331. (1912. november 21.)

¹¹ Rubin, 1919. 140–141.

A magyar konzervatív lobbizás állásfoglalása a Balkán-háborúk után

Burián István, akkor a király személye körüli miniszter így összegezte a magyar politika állásfoglalását közvetlenül a két Balkán-háborút lezáró 1913. augusztus 10-i bukaresti béke előtt: *„Berchtoldot nagyon kísérti a gondolat, hogy talán mégis fel kellene használni ezt az alkalmat, midőn Bulgária annyira könyörög és Szerbia annyira kimerült, hogy leszámoljunk az utóbbival. In einigen Jahren wird man mir vielleicht vorwerfen, dass ich diese Gelegenheit nicht benutzt habe. Mai belviszonyainknál ezt még akkor is rossz politikának tartanám, ha az utolsó események Bulgáriát egészen más helyzetben nem tüntetnék fel, mint ahogy az számításainkban szerepelt. Szerbiát mi most nem oszthatjuk fel, mert a mi részünket nem tudnánk hova tenni, Bulgária címét pedig Európában senki sem ismerné el.”*¹²

Ebből a rövid megjegyzésből is látszik, hogy 1. a magyar és osztrák elképzelések nem feltétlenül estek egybe; 2. a két Balkán-háború nem javított a Monarchia balkáni pozícióin; 3. a „leszámolás Szerbiával” meglehetősen tág teret adott a kombinációknak, hiszen ez jelenthette a) a Szerbia elleni háborút annexió nélkül az ország katonai potenciáljának tönkrezúzása érdekében, b) Szerbia annexióját, c) Szerbia felosztását a Monarchia részvétele nélkül, d) Szerbia megcsonkítását a Monarchia részvételével vagy anélkül (Macedónia Bulgáriának juttatása), e) Szerbia gazdasági alávetését, visszatérést az 1903 előtti időszakhoz. Vizsgált korszakunkban, 1913–1915 között valamennyi reális alternatívát jelentett, hogy melyik került előtérbe, az éppen az aktuális külpolitikai helyzettől és a lobbicsoportok egymáshoz viszonyított erejétől függött.

Burián állásfoglalása szerint, míg az első Balkán-háború idején Albánia létrehozása és a szerbek Adriától való távoltartása egyértelmű sikernek tekinthető, a második háború hatalmas tekintélyvesztést eredményezett az Osztrák–Magyar Monarchiának.¹³ *„Az egyedüli alapos helyreütése a dolgoknak az volna, ha most [a bukaresti béke után], midőn a hatalmak mind a revízió ellen vannak, Szerbiába a bolgárok ellen alkalmazott román példát követve, bevonulnánk, s kényszerítenénk kimenni az egész bolgárlakta területekből. Háború ebből valószínűleg nem keletkeznék. Ehhez azonban akcióképesség kell: jó diplomáciai vezetés, a katonai szempontok [Szerbia megsemmisítésének koncepciója] alárendelése a politikai döntéshozatalnak... anyagi készütség.”*¹⁴ E körülmények viszont nem álltak fent, ezt Burián is jól tudta. Hogy mennyire volt megalapozott Burián vélekedése, miszerint Szerbia megtámadása 1913-ban nem eredményez világháborút, nem tudni, mindenesetre ekkor semmiképpen sem tartotta időszerűnek és hasznosnak Szerbia megsemmisítését – a Monarchiát diplomáciailag, financiálisan és katonailag egyaránt gyengének tartotta hozzá. Amennyiben bárkinek is Szerbia megsemmisítése volt a célja,

¹² Burián, 1999. 69. (1913. július 28.)

¹³ Uo. 71. (1913. augusztus 16.)

¹⁴ Uo. 71. (1913. augusztus 14.)

ahhoz egy olyan ürügyet, szerb provokációt kellett találni, mely az igazságosság és jogosság látszatával vértetzi fel az osztrák lépést.

Mindazonáltal az első idézetben hangoztatott felvetés, Szerbia feldarabolása nem először jelentkezett. A második Balkán-háború idején a bécsi bolgár követ, Ivan Szalabasev azt kérdezte a Monarchia tisztviselőitől, hogy *„Kak bi poglednala Avstrija ako Balgarija obeštaje da daje teritorija ot Serbia na Romanija kato kompenzacija v slučaj ako imame vojna i Balgarija pobedi”*,¹⁵ azaz mi volna, ha a románoknak adandó területi kompenzáció Dél-Dobruzsza helyett Szerbiában valósulna meg, miután Bulgária egy háborúban legyőzte Szerbiát. Sőt ismeretes olyan bolgár térkép is 1913-ból, mely Szerbiát teljesen eltünteti a térképről, Románia, Bulgária és a Monarchia között feldarabolva. Mi több, Thallóczy naplójából tudjuk, hogy a Monarchia némileg képmutató módon – soha nem realizálódó – fegyveres segítséggel biztatta Ferdinánd bolgár királyt, ha vereséget szenvedne Szerbiától a Balkán-háborúban.¹⁶ Arra azonban osztrák–magyar részről nincs utalás, hogy ez esetben mi lesz Szerbia sorsa, azaz a Monarchia vagy Bulgária mekkora területet kap belőle. Csak-hogy, mint a következő Burián-idézet is jelzi: *„A bolgárokért erőnket lekötni nem lehet. Ők a nekünk szükséges funkciót, mint Szerbia ellenségei úgyis teljesíteni fogják, mert ez az életfeltételük. De velük dolgozni, kik örülten és öngyilkos módon mindent elrontottak, nem lehet.”*¹⁷ Ez a koncepció azonban a románok távolodása miatt hamar megváltozott, és Tisza is szükségesnek látta a bolgár ellensúlyt.

Hogy a Monarchia számára Szerbia ilyen kulcsfontosságú szereppel bírt, annak nemcsak az erősödő boszniai és délvidéki szerb propaganda volt az oka, mely biztonságpolitikai szempontból kockázatot jelentett, hiszen az egyébként is soknemzetiségű állam centrifugális tendenciáit erősítette, s nem is csak a Monarchia gazdasági érdekei miatt volt fontos, sokkal inkább a romló geopolitikai helyzet, az orosz befolyás balkáni erősödése értékelte fel a kisállamot. (Látni fogjuk, hogy létezett alternatíva Szerbia gazdasági megkerülésére, sőt izolálására.) A geopolitikai helyzet ugyanis megváltozott: míg 1903 előtt a Monarchia déli határain vele szövetséges pufferállamok sorakoztak, 1912-re mind Románia, mind Szerbia oroszbaráttá vált, a pufferzóna helyett immár ellenséges államok sorakoztak a Monarchia déli határainál. A Monarchia Albánia és Bulgária támogatásával igyekezett ellensúlyt kialakítani, de a pufferzóna így is délebbre tolódott, és ráadásul nem is volt összefüggő. *„Oldalunk meggyengüléséről természetesen Berchtold hallgat, mintha Ausztria–Magyarország, Románia és Szerbia viszonylagos erejében és súlyában nem volna eltolódás.”*¹⁸

E külpolitikai kényszer egybeesett a gazdasági szükséglettel: Szerbia izolálása az Adriától nemcsak katonapolitikai okok miatt vagy a szerb gazdaság gyengítése céljából volt fontos, hanem itt tervezte a Monarchia – a Belgrád–Saloniki összeköttetés elvesztése, majd a Szandzsák-vasút megghiúsulása után, ezt követően pedig a román–bolgár viszály elmérgesedése és Kavala kikötőjének görög kézre kerülése

15 ЦДА, ф 176 к. оп.2. а. е. 1369. л. 219.

16 Thallóczy: *Bosniaca*, IX/1. 500. (1913. április 19.) és XI/2. 581. (1913. július 4.) Itt felmerült a Novi Pazár-i szandzsák visszavétele és a közös határ Albániával.

17 Burián, 1999. 71. (1913. augusztus 24.)

18 Uo. 79. (1913. november 18.)

után – immár a negyedik vasútvonalat, mely lehetővé tette volna kijutását az Égei-tengerre, az ókori *via Egnatiára* kapcsolódva (Valonán és Monasztiron keresztül). Ehhez egy baráti Albánia és egy tengerpart nélküli Szerbia szükségeltetett. Nem véletlenül volt olyan határozott a Monarchia diplomáciai fellépése 1913 októberében a dibrai albán felkelés leverése után Albániába is behatoló szerb erőkkel szemben. *„Mi történik részünkről, ha Szerbia albán területet akárcsak ideiglenesen okkupál? Szerintem megszállása Szerbia egy részének. Sok ellenvetést hallottam, különösen azt, hogy katonáék csak Szerbia megsemmisítésére akarnak az egész sereggel vonulni. Erre semmi szükség, sőt politikailag hibás volna.”*¹⁹

Mielőtt részletesen elemeznénk a magyar fél koncepciója – miszerint Szerbia megsemmisítése nem kívánatos – mögött meghúzódó félelmeket, fontos megjegyezni, hogy a militáns körök mellett szólt egy fontos érv: a hadsereget a két Balkán-háború idején négyszer mozgósították, ez egymilliárd korona többletköltséget jelentett, ami a költségvetés 16%-át tette ki.²⁰ Ezt természetesen a tőkeszegény Monarchia is csak hitelből tudta finanszírozni, miként a balkáni államok is. A bankok azonban nem voltak hajlandók tovább pénzelni egy olyan hadsereget, mely egyetlen fegyvert sem süt el. (A két Balkán-háborút végigharcoló bolgárok alig kétszer annyit költöttek, mint a Monarchia.) Szerbia területi gyarapodás nélküli lerohanásának csak akkor lett volna értelme, ha legalább gazdasági következményei vannak e lépésnek. A Szerbia gazdasági alávetésére kidolgozott koncepció nem volt új, mivel az 1906-os vámháború előtt az ország gazdaságilag nagymértékben függött a Monarchiától, s ezen csak a „disznóháború” változtatott.

Az elképzelés 1913 elején újra felmerült, de a német támogatás hiánya megtorpedózta: a németek nem akartak olyan külpolitikai lépést elősegíteni, amely a Monarchiát erősíti a Balkánon. Az 1913. eleji követelések zömmel gazdasági jellegűek voltak, s megvalósulásuk gyakorlatilag Szerbia gazdasági alávetésével lett volna egyenlő (hivatalos lemondás Boszniáról; a Narodna Odbrana betiltása; kompenzáció a Monarchiának a Szandzsákban Plevlje és Prijepolje térségében – ez a vasútépítés hátszaja lett volna –; a Drina hajózhatóvá tétele; a montenegrói Lovćen-hegy átadása – uralta az adriai partot, enélkül az osztrák vasutak a montenegrói ágyúk tüzeinek lettek volna kitéve –; az Užice–Vardište vonal megépítése, mely összeköti Boszniát Szerbiával, leágazással a Morava irányába; szabad kereskedelem 1917-ig, majd vámunió; a Szarajevó–Mitrovica–Szaloniki vasút kiépítése osztrák vállalkozók felügyelete alatt hat éven belül).²¹ Ha összevetjük az 1914-es ultimátummal, akkor nem sok különbséget látunk gazdasági tekintetben, s következményében ugyanúgy a szerb állami szuverenitás megcsonkítását jelentette volna.

Hogy 1913-ban egy szerb–osztrák–magyar konfliktus kiszélesedése világháborút eredményezett volna-e, miként 1914-ben ez történt, az kérdéses, mert Szerbia ekkor eléggé le volt kötve, de ez nem jelenti azt, hogy az oroszok ne támogatták volna diplomáciailag vagy katonailag. Burián úgy vélte, hogy 1912–1913-

19 Uo. 73. (1913. október 7.)

20 Thallóczy: *Bosniaca*, XI/1. 486.

21 Uo. 398–400. (1913. január 9.)

ban az Osztrák–Magyar semlegességet drágán kellett volna eladni, s akkor minden igényét kielégítették volna a nagyhatalmak – Berchtold helyes célokat tűzött ki, de elkésve és nem megfelelő eszközökkel próbálta azokat megvalósítani (Albánia).²² Utólag persze könnyű okosnak lenni. Mindenesetre 1913-ban a hat nagyhatalom el akarta kerülni a világháborút, s éppen a balkáni problémák rendezési kísérlete során felmerülő érdekellentétek tették bizonyossá, hogy a nagyhatalmi koncert nem működik tovább: 1914-ben hasonló szituációban egyik nagyhatalom sem tartotta a békét megoldásnak a patthelyzetből való kijutáshoz.

Szarajevó előtt a magyar lobbí (Tisza, Burián, Thallóczy) sokkal fontosabbnak tartotta Bulgáriát az Erdélyre tekingető Románia sakkban tartása céljából, mintsem hogy feláldozza azt a szerbkérdés rendezése kapcsán. *„Óva intettem Berchtoldot egy ötlettől... t.i. hogy Romániának szabad kezet adjunk Bulgária ellen, ha az előbbi nekünk ugyanezt biztosítja Szerbia ellen”* – írta Burián.²³

Szerbia azonban a sajtóban és a köztudatban is egyre inkább a Monarchia integritását fenyegető tényezőként szerepelt, s nem csupán gazdasági törekvéseinek akadályozójaként (így a Szerbia elleni fellépés az önvédelem jellegét hordta magán 1914-ben is). Horvátországban és Boszniában terjedt a meggyőződés, hogy a következő királyukat Péternek fogják hívni.²⁴ Emiatt egy esetleges összeütközés Szerbiával nemcsak egyre valószínűbbé vált, de a Monarchia létéért folytatott élethalálharc kezdete is egyben: *„A leszámolás kifelé pedig már csak éppen olyan soká várhat, míg azt kellőképp előkészítjük. A Monarchiának, mint Magyarországnak még egyszer a létéért kell megküzdenie.”*²⁵

Tisza István és a háború

Az osztrák–magyar diplomatak egy része tehát egy szerbellenes háborút szükségyszerűnek tartott, még ha annak céljaiban, időpontját, ürügyét és várható következményeit illetően nem is egyeztek a nézetek. Mi tehát az oka, hogy Tisza ellenezte a háborút, s mi volt az oka véleménye megváltozásának? Július 1-jén, az uralkodóhoz írt felterjesztésében így nyilatkozik: a háborút *„végzetes hibának tartanám, és a felelősségben semmiképpen sem osztoznék. Először is mostanáig nincs elegendő támpontunk ahhoz, hogy Szerbiát felelőssé tehessük (...) a legkedvezőtlenebb körülmények között robbantanánk ki egy nagy háborút. Másodszor: jelen időpontot – amikor Románia már elvesztettnek tekintendő, pótolni pedig még nem sikerült, és az egyetlen állam, akivel számolhatunk, Bulgária, kimerült – meglehetősen kedvezőtlennek tartom.”*²⁶

22 Burián, 1999. 79. (1913. november 24.)

23 Burián levele Tiszához 1914. június 16. MREZSLT 44a fond, Tisza István iratai 47. 66–67.

24 Burián, 1999. 100. (1914. május 22.) A magyar fél erősen kritizálta a hivatalos politikát, persze ebben közrejátszott Burián sértődöttsége is a közös pénzügyminiszteri posztról Ferenc Ferdinánd által kierőszaolt 1912-es félreállítása miatt.

25 Uo. 106. (1914. július 1.)

26 Tisza, 2011. Nr. 433.

Díoszegi István szerint Tisza a dualista berendezkedést, így Magyarország és a magyarság birodalmon belüli pozícióját féltette egy területi gyarapodással járó győztes és egy vesztes háború esetén egyaránt, s nem tartotta elégséges *casus belli*-nek a gyilkosságot, míg a szerb állam bűnrészessége, felelőssége egyértelmű bizonyítást nem nyer.²⁷ Vermes Gábor szerint lehetségesnek tartotta egy Szerbia-ellenes Balkán-koalíció kivitelezését, így a Monarchia balkáni pozícióinak háború nélküli javítását.²⁸ (A németek azonban a későbbiekben csak azért mentek bele a Tisza által is szorgalmazott bolgár szövetségbe, hogy a miniszterelnök háborúellenes aggályait letörjék. Béke esetén Tisza és Burián bolgárpolitikája nem nyert volna támogatást.) A kortársak közül Conrad úgy vélte, hogy Tisza hezitálásának az az oka, hogy aggódik az orosz támadás miatt, s hogy Németország nem siet a Monarchia segítségére.²⁹ Berchtold úgy vélte, Tisza „fél, hogy a románok bevonulnának Erdélybe” egy háború esetén.³⁰

Berchtold kezdeményezésére, hogy Tisza aggályait eloszlassák, a szintén háborúra hajló³¹ Ferenc József saját kezűleg levelet intézett II. Vilmoshoz július 5-én, mellékletében a júniusi emlékirattal a Monarchia követendő balkáni politikájáról. A levélnek kettős célja volt: megnyerni Németországot a Bulgáriával kötendő szövetség számára és tisztázni azt az égető kérdést, vajon egy Szerbia elleni háború esetében számíthat-e a Monarchia a hatályos szövetségi hűségre. A választ Berchtold Tiszával is közölte július 6-án: „...Németország teljes támogatásával számolhatunk. Vilmos császár véleménye szerint nem kellene tovább várunk a Szerbia elleni akcióval. Nem kellene kihasználatlanul hagynunk a mostani kedvező pillanatot. Oroszország ma még nem készült fel a háborúra, Németország pedig teljes szövetségi hűségével áll oldalunkon.” Thallóczy pedig arról számol be naplójában, hogy a német császár azt írta: Romániától sem kell tartani, de ez az utolsó lehetőség, hogy féken tudja tartani őket (míg az öreg Károly király él).³² Ennek ellenére a július 7-i közös minisztertanács előtt Tisza az őt Berchtold véleményéről meggyőzni kívánó Gieslnek úgy nyilatkozott: „Mindent el kell kerülni, ami Szerbia szuverenitását sértené, és későbbi következményeiben háborúhoz vezethetne. Ha azonban ezt akarják, akkor a császárnak más miniszterelnököt kell keresnie.”³³

A minisztertanácsra Tisza a diplomáciai akció nélküli azonnali támadás tervét, amit Berchtold, Krobotin is javasolt, Bilinski támogató, szintén elvetette. Bírván a német támogatást Berchtold meglepő határozottságról tett tanúbizonyítást a kérdésben (korábban Buriánék éppen azért támadták, mert hezitáló politikája presztízsveszteséget jelentett a Monarchiának az 1912–1913-as Balkán-háborúk idején). Határozottsága a német és az uralkodói támogatás mellett abból is

27 Tisza ellenezte, hogy a Monarchia Szerbiát egészen vagy részben annektálja, mert – mint 1918. október 22-i képviselőházi beszédében mondta – „nem erőgyarapodást, hanem komplikációt és gyengítést jelentett volna a Monarchiára”.

28 Vermes, 2001. 246.

29 Conrad, 1923. 34.

30 Tisza, 2011. Nr. 433.

31 Thallóczy, 1981. 39.

32 Uo. 36. (1914. július 7.)

33 Tisza, 2011. Nr. 433.

táplálkozott, hogy ha a szerb afférból ismét rosszul jön ki a Monarchia, akkor a magyarok az ő eltávolítását fogják követelni.

Berchtolddal szemben Tisza először diplomáciai lépéseket fontolgatott: „Mindenképpen követeléseket kellene megfogalmaznunk Szerbiával szemben, ultimátumot azonban csak akkor, ha ezeket nem teljesíti. Ezeknek a követeléseknek keményeknek, de nem teljesíthetetleneknek kellene lenniük. Ha Szerbia elfogadja őket, akkor egy nyilvánvaló diplomáciai sikert tudnánk felmutatni, presztízszünk pedig megnőne a Balkánon. Ha azonban követeléseinket nem fogadná el, úgy ő is támogatná a háborús akciót, már most hangsúlyoznia kell azonban, hogy ezzel célozhatjuk Szerbia kisebbségi tételét, teljes megsemmisítését azonban nem.”³⁴ Az értekezlet többi tagja azonban azt a felfogást vallotta, hogy „a pusztán diplomáciai siker, ha Szerbiának eklatáns megalázásával végződne is, értéktelen volna, és ezért Szerbiához olyan messzemenő követeléseket kellene intézni, amelyeknek elutasítása előrelátható, hogy így megnyíljon az útja a katonai beavatkozás általi radikális megoldásnak”.³⁵

A magyarok balkáni szövetségi politikáját kritizáló osztrák kör abból indult ki, hogy Szerbia megalázása nem változtatna a balkáni államok Monarchiához és Szerbiához fűződő viszonyán, a bolgárok ettől még nem jutnak hozzá Macedóniához, legfeljebb vérszemét kapnak és irányíthatatlanná válnak, mint egy éve,³⁶ tehát a Monarchia nem nyerne vele több szövetségest, éppen ezért a magyar Balkánpolitika hibás. Burián köztes álláspontot foglalt el már ekkor is: szerinte a cél nem Szerbia megsemmisítése kell hogy legyen, hanem az albán koncepció értelmében az Albániába vezető út megkönnyítése. Berchtold szerint azonban ezzel csak tovább ingerelik Szerbiát,³⁷ mely megcsonkítva is támaszkodhat az oroszokra. Tehát a megsemmisítés a megoldás. (Mint tudjuk, ennek is két verziója volt: a Monarchia általi annexió, amit a magyarok zsigerből elutasítottak, vagy a szomszédok közötti felosztás, amit nem vetettek el.)

A Szerbiának küldendő jegyzék szerkesztője, Alexander Musulin azonban azt emelte ki, hogy egyelőre az az álláspont győzedelmeskedett, hogy a jegyzék végleges szövegébe csak oly követelés kerüljön, amely Szerbia részéről elfogadható. Úgyhogy a közös külügyminisztériumban az általános felfogás ekkor még – kevés pesszimista kivételével – az volt, hogy Szerbia a Monarchia követeléseit teljesíteni fogja.³⁸ Thallóczy beszámol arról, hogy a háborús héják éppen ettől tartottak, de maga Burián is úgy vélekedett, hogy ha Szerbia el is fogadja az ultimátumot, akkor sem garantált annak végrehajtása, mivel a Monarchiának kényszerítő eszkö-

34 Tisza, 2011. Nr. 433.

35 Uo. Nr. 433.

36 „Tisza egy egyszerű diplomáciai sikerben is olyan eszközt lát, mely megerősíti pozíciókat a Balkánon, miközben én az 1909-es és 1912-es diplomáciai sikerekkel kapcsolatban is úgy vélekedem, hogy azok hosszú távon semmit sem használtak, viszonyunkat Szerbiával csak rontották, éppen ezért egy újabb diplomáciai siker eredményességével kapcsolatban igen szkeptikus vagyok, amiben Stürgkh is egyetért velem. Lépcsőről lépcsőre és mindent bevetve sikerült azonban végül megegyezésre jutnunk erről és egy esetleges fegyveres akció céljáról is.” *Österreich-Ungarns Aussenpolitik*, Bd. VIII. 1930. Nr. 10 459. Berchtold an Mérey.

37 Thallóczy, 1981. 36. (1914. július 7.)

38 Tisza, 2011. Nr. 434.

ze nincs (a hadseregen kívül, de az meg ugyanúgy háborút jelenthet).³⁹ Mikor Thallóczynak Popovics Sándor gyakorlati szempontokból felvetette, hogy a költségvetési hiány így is 400 millió korona lesz az idén, a költségvetés 6%-a,⁴⁰ s a Monarchia számára egy hadtest mobilizációs költsége három hónap alatt további 1100 millió koronára rúg, ami a költségvetés hatodát teszi ki, világossá vált, hogy nem hagyhatják megismétlődni az előző évi esetet, amikor a mozgósítás háború nélkül éppen ennyi többletköltséget eredményezett. Ha Szerbia elutasítja a jegyzéket, akkor más nyomásgyakorlási eszköz nincs a mozgósításon kívül, csakhogy a fentiek miatt a mozgósítás eleve a háború felé tolja el az események menetét. Eppen ezért a katonai-költségvetési szempontok miatt mindnyájan ragaszkodtak az egyszeri lépéshez, az ultimátumhoz Belgrádba, Tisza kivételével, aki az ultimátumig két lépésben akart eljutni (külön jegyzék és külön ultimátum átadásával).

Burián – aki maga is csak félszívvvel állt Tisza mögött – felvázolt egy áthidaló megoldást. Ha a szerbek a mozgósítás után mégis elfogadják az ultimátum feltételeit, akkor meg kell téríteniük a mobilizációs költségeket. Ha ezt nem teszik meg – márpedig a fent említett összeg Szerbia hatéves költségvetésével volt egyenértékű –, a Monarchia megszállja (de hogyan?) az Albániával határos részeket és a Lovcent (úgy tűnik, másodlagos jelentőségű volt számára, hogy Montenegró nem volt részes a trónörökös meggyilkolásában). Ezzel a területszerzést sulykoló igények is kielégítést nyernek, és a magyar Balkán-politikai koncepció is megvalósul, hiszen Szerbia aligha tudja záros időn belül törleszteni ezt az összeget.

„Tisza nyomatékosan kijelentette, hogy a hozzájárulását az ultimátumhoz [egyszeri lépéshez] csak azzal az egy feltétellel adja meg, ha még a tervezet átadása előtt egy közös minisztertanács határozatban mondja ki, hogy a Monarchia – kisebb határkiigazításoktól eltekintve – a Szerbia elleni háborúban nem törekszik területszerzésre” – írta Berchtold Ferenc Józsefnek. A német követ, Heinrich von Tschirschky jelentése Berchtold magatartásának kétszínűségéről az ultimátum tartalma kapcsán magáért beszél: *„Amennyiben a szerbek valamennyi követelésünket teljesítik, az egy olyan megoldást eredményezne, ami neki nagyon nem lenne kedvére, ezért gondolkodik azon, hogy milyen követeléseket kéne még megfogalmazni, ami Szerbia számára azok elfogadását teljességgel lehetetlenné tenné.”*⁴¹

Tisza álláspontja jelentős változáson ment keresztül: a miniszterelnök július 3-án még csak Szerbia megalázását akarta, s a háborút elutasította, 14-e után viszont már tervezett megcsonkításának sem állt ellen (bár az annexiót továbbra is elutasította). A háború elutasítása mögött meghúzódó érveit már ismertettük, a háború elfogadására pedig a következő körülmények szorították rá.

Galántai József szerint a Bulgária megnyerésére és Románia háborútól való visszatartására időközben tett német ígéret miatt egyezett bele a magyar miniszterelnök egy Szerbia elleni keményebb, nagyobb eséllyel háborúval fenyegető eljárás-

39 Thallóczy, 1981. 59. (1914. július 20.)

40 Uo. 23

41 Thallóczy naplójából is világos, hogy a diplomáciai kar nagy része azon volt, hogy Szerbia ne fogadja el az ultimátumot. Uo. 49. (1914. július 20.)

ba.⁴² A Bulgária felé orientálódásnak német jóváhagyása tulajdonképpen Tisza balkáni szövetségi programjának elfogadását jelentette, a Románia megfélemezésére tett német ígéret pedig legnagyobb félelmétől szabadította meg a miniszterelnököt. Vermes Gábor szerint Tisza Németország szövetségének elvesztésétől tartott. Ezzel ugyanis a Monarchia és benne Magyarország is katonailag és politikailag kiszolgáltatottá vált volna (Tisza kiállt a hármas szövetség 1913-as megújítása mellett). Berchtold maga is manipulálta Tiszát,⁴³ amikor a német állásfoglalást úgy interpretálta, hogy ha a Monarchia nem jár el határozottan, az Németország jövőbeli politikájára is hatással lesz.⁴⁴ Diószegi István szerint a magyar miniszterelnöknek (illetve egy esetleges magyar külügyminiszternek) akkor volt mozgástere a dualista rendszerben, ha vagy az udvarra, vagy a magyar parlamentre tudott támaszkodni. A júliusi válság során azonban a magyar közvélemény a háború mellé állt, s az uralkodó sem támogatta az álláspontját. Lemondása esetén bárki is lett volna az utódja, minden bizonnyal beleegyezett volna a Szerbiának küldendő, súlyos feltételeket tartalmazó ultimátumba.⁴⁵

Hozzátehetjük még okként a romló horvátországi és boszniai helyzetet. A horvátok „hazafiassága” ekkor már csupán szerbellenességükben nyilvánult meg (a délszláv tér feletti rivalizálásuk miatt), s a magyar kormányzat nem kívánta tovább rombolni saját, amúgy is ingatag presztízsét. A boszniaiak pedig a Balkán-politikát támadták meg a magyar delegáció egyik ülésén 1912-ben, mondván, hogy míg Albániának autonómiát kíván adni a Monarchia, a saját területén élő délszlávok jogait vonakodik megadni.

A július 14-i közös minisztertanács hatására a Szerbiának adandó jegyzék szövege is megváltozott. *„Berchtold elfogadta volt, de Stürgkh, Forgách és én is túlságosan vizenyősnek tekintjük. Megpróbáltuk kiélesíteni, és így lesz bemutatva a vásárnapi megbeszélésen”* – írta Burián. Az ultimátum végleges szövegének megállapítása végül a július 19-i közös miniszteri értekezleten történt. Tisza, mint 1918. január 25-i levelében a történész Marczali Henriknek írja, hozzájárult ugyan az ultimátumhoz, de annak szövegét éppen ő enyhítette.⁴⁶

Berchtold végül az orosz kártya kijátszása miatt beleegyezett, hogy *„a háború kitörése esetén azonnal az idegen hatalmak tudtára kell hozni, hogy a Monarchia nem területszerző háborút folytat, és nem célja a Szerb Királyság bekebelezése. Természetesen a stratégiai szempontok alapján szükséges esetleges határkorrekciót, Szerbia területének csökkentését más államok javára, továbbá szerbiai területek átmeneti megszállását ezen határozat nem zárja ki.”*⁴⁷ Az ultimátum átadásakor Berchtold azonban inkorrekt módon járt el. Pétervárral nem a határozat szövegét közölte, hanem annak egy önkényesen interpretált variánsát: *„Ameddig a háború Szerbia és Ausztria–Magyarország között lokalizált marad, addig a Monarchiának nem célja*

42 Galántai, 2001. 93.; Vermes, 2001. 249–250.

43 Fay, 1930. 170.

44 Vermes, 2001. 248. Németország szövetségének lehetséges elvesztését Diószegi is Tisza fordulatának okaként jelöli meg. Lásd bővebben: Diószegi, 1984.

45 Diószegi, 1984. 283–287.

46 Tisza, 2011. Nr. 434.

47 Uo. Nr. 436.

a területi hódítás.” Ez tehát egy feltétel hozzáfűzését jelentette, melyet az oroszok nem fogadtak el. Másfelől a határmódosításról is eltérő elképzelése volt. Thallóczy naplójában az áll, hogy Berchtold és Bilinski határkiigazítás címén július 19-én Belgrád és Szabács elvételét javasolta (ez viszont a Szandzsákot érintő törekvésekkel volt ellentétben), s hogy Szerbiából Románia és Bulgária is kaphat részt. Erről megállapodás is született a bolgárokkal.⁴⁸

Az erőszakos fellépés szükségességét hirdetőik azzal érveltek, hogy „Szerbia azért nem csinálhat tisztességes politikát velünk szemben, mert meg van győződve, hogy mindent megengedhet magának, és mi komolyan nem bánthatjuk, mert Oroszország feltétlenül megvédi. Ezt a hitet vagy legendát kell most végső próba elé vinnünk, mert evvel meg nem élhetünk. (...) a történelem egy új szakasza kezdődik, mint Valmynál.”⁴⁹ Ők tehát tisztában voltak a lehetséges következményekkel, az orosz beavatkozás lehetőségével. „Hoyos, kit Berchtold az uralkodó levelével Berlinbe küldött volt, ott nekitüzesedett és Szerbiát annektálta. Tisza hideg vízzel leöntötte őket [a közös minisztériumi tanácsot] és a valóság alapjára visszavezette... A király a legteltesebben osztja felfogásod [Tiszáét] arról, hogy Szerbiának semmi területét ne annektáljuk.”⁵⁰ Ennek kijelentésére már csak azért is szükség volt, mert nemcsak az orosz beavatkozás veszélyét kívánták így csökkenteni, hanem az olasz kompenzációs törekvéseket mérsékelni.⁵¹ A Monarchia politikusai tehát a diplomáciai pátthelyzetén kívántak változtatni elsősorban, másodsorban megbüntetni a renitenst (a beavatkozás ideológiai alapja), s csak harmadsorban merültek fel területi következmények (erre az is utal, hogy egyáltalán nem volt egységes a területi következményeket érintő álláspont).

Magyar célok a Szerbia elleni háborúban

A Monarchián belüli domináns politikai csoportosulások közül a magyarok célja alapvetően nem Szerbia annektálása volt. Ilyesmi az általunk vizsgált Burián–Tisza–Thallóczy triász tervei között 1914 előtt egyáltalán nem fogalmazódott meg (naplójuk, levelezésük nem tartalmaz erre utaló nyomokat, pontosabban beszámolnak ilyen tervekről, de sohasem a sajátjukként említve azt), s a világháború elején is csak mérsékelt elképzelésekkel találkozunk (1916 elején, Szerbia elfoglalása után ez változott). Való igaz, hogy Burián naplójában felmerül Macsó és a negotini körzet annektálása 1914 novemberében,⁵² de ez kiterjedését tekintve kis terület. Igaz, geostratégiai és gazdaságpolitikai jelentősége annál nagyobb, hiszen elválasztja egymástól Szerbiát és Romániát, míg megteremti az összeköttetést, akár vasúti kapcsolat formájában is a német–osztrák–magyar és a bolgár–török blokk között. Emellett rengeteg ásványkincssel rendelkezik (fémekkel), melyre a Rimamurányi

48 Österreich–Ungarns Aussenpolitik, Bd. VIII. 1930. Nr. 10 389.

49 Burián, 1999. 108. (1914. július 22.)

50 Uo. 106–107. (1914. július 7. és július 12.)

51 Uo. 109. (1914. július 27.)

52 Uo. 128–129. (1914. november 3.)

Vasmű mögött álló vállalkozóknak (és a hadseregnek) nagy szüksége volt, ráadásul a Vaskapu és ezen keresztül a dunai forgalom felügyeletét is lehetővé tette.

A magyar köröknek inkább Szerbia gazdasági alávetése állt érdekében, mintsem annektrálása. Ez nyilatkozik meg az 1912–1913 között forszírozott vámu-niós elképzelésekben is. Az annektrált Szerbia Magyarországhoz csatolása nem kívánatos, hiszen az a délszláv elemet erősíti, és így a magyar politikai szupremáciát gyengíti az országban. De Szerbia Ausztriához csatolása sem lehetséges, mert ez vagy Ausztria föderalizálásához vezethet (s ez utóbb Magyarországéhoz), vagy tria-lizmushoz (ezt az általunk vizsgált konzervatív csoportosulás elutasította), vagy pe-dig a Monarchián belüli erőegyensúly megbomlásához (mely egyensúly viszont a magyar 67-es utódpártok legitimációs ereje volt az ellenzékkel szemben). Egy há-ború viszont, amely nem hoz semmilyen hasznot, nem állt sem a katonák, sem a ne-kik hitelező bankok érdekében.

A magyar félnek 1913-ban a kurrens irányvonallal szemben egy olyan kohe-rens és kivitelezhető Balkán-politikát kellett megfogalmazni, amely egyrészt lehető-vé teszi az ország romló geostratégiai helyzetének javulását (már említettük, hogy a Monarchia déli határain a korábbi szövetségesekből ellenségek lettek, s ezeket ellensúlyozni kellett), s egyben gazdaságilag hasznot is hoz, ha már e csoport az annexiót elutasítja. (A Balkánon *ab ovo* nem utasította el a területgyarapodást, de ezt nem Szerbia rovására kívánta elérni.) Ez volt az albán–bolgár pufferzóna kon-cepciójának lényege, mely gazdaságilag is illeszkedett az elképzelésekbe. 1914. március 15-i memorandumában Tisza arra törekedett, hogy Bulgáriának a hármas szövetséghez csatolásával és ez utóbbi vezetése alatt álló új Balkán-szövetség meg-teremtésével az 1913 óta megromlott erőviszonyokat a Balkánon a Monarchia ja-vára módosítsa.⁵³ Ez az, amit a németek, de Krobotin, Hoyos, Conrad és Berchtold sem támogattak a trónörökös haláláig.

Mindezek miatt a háború kitörésekor a magyar fél, ha Szerbia felosztását propagálta, főként a szomszédok közötti felosztás tervét vette elő (így július 27-én): „A román király nagyon meg van ijedve és kapkod [hogy támogassa-e a Monarchiát, elveszítve Erdély megszerzésének lehetőségét, vagy ne]. Egy pillanatban folyik a szája vize a negotini kerületre, közvetlen rá viszont szent a bukaresti béke [a területi változások további tilalma]. (...) A jövőt illetőleg pedig csak arra nyújthatunk kilátást, hogy a Balkán államok egymás közötti egyensúlyára tekintettel leszünk. Vagyis nem-csak Bulgáriának juttatunk, ha módunkban álland, Szerbiából, hanem Görögország-nak, Albániának, s Romániának is...”⁵⁴

Paradox módon Szerbia megcsonkításának lehetősége éppen az olasz tá-mogatás megszerzése miatt merült fel 1914 közepén. Az olaszok ugyanis Szerbia ideiglenes okkupációja esetén – tehát az annexió és területszerzés elmaradása ese-tén – is szerettek volna kompenzációt, Valonát, mellyel lezárhatták volna az Adriát. „Szerintem odaadhatjuk Valonát Olaszországnak, ha Szerbia elveszti Macedóniát [ekkor a vasút bolgár területen is megépíthető], az albán lakosságú területeket,

53 Österreich–Ungarns Aussenpolitik, Bd. VIII. 1930. Nr. 9482.

54 Burián levele Tiszához 1914. július 27. MREZSLT 44b fond Tisza–Balogh iratok 10a/9. 145–147.

Szabács vidékét, esetleg északkeleti román lakosságú vidékeit. Ez esetben Macedónia Bulgáriának, Dél-Albánia Görögországnak jutna, Szkutari körül életképes, erős Albánia képződne Antivarival [Montenegrótól] és a Szandzsákkal [elvenni Szerbiától], velünk határosan, a mi érdekszféránkban, ami a Dél-Albániában kifejlődő olasz–görög antagonizmus mellett bőven kárpótolna a Valonában rejlő olasz erőgyarapodásért” – írja Tisza és Burián.⁵⁵

Thallóczy azonban az életképes Albánia és a Monarchia geopolitikai kulcsának tartotta az Otrantói-szoros lezárására alkalmas kikötőt, melynek elvesztését a Szandzsák megszerzése sem kompenzál. Szerbia megcsonkítása itt tehát már nem a szomszédos balkáni államok, hanem a Monarchia adriai érdekeinek figyelembevételével, Nagy-Albánia megteremtésének jegyében, a többiek kárpótlásával (a Szerbiában nem érdekelt görögök is területet kapnak), így az olaszok ellensúlyozásával valósulna meg. A Szandzsák visszaszerzése 1908-as visszaadása óta napirandén volt (ilyen értelemben nyilatkozott céljairól a diplomácia az 1913-as szerb–bolgár konfliktus, majd az albán ultimátum idején is 1913 októberében egy esetleges osztrák–magyar–szerb háború esetén), hiszen elvágta a Monarchiát Albániától, lehetetlenné tette az eredeti vasútervek megvalósítását, miközben kapcsolatot teremtett a két szerb állam között.

1914. július 20-án már az is felmerült, hogy Szerbia és Montenegró egyesítése lehetséges, amennyiben elcsapják a Karadordevi-c-dinasztiát, s a Njegoš-ház kerül a két ország trónjára.⁵⁶ Szerbia elfoglalása után időszerűbbé vált a probléma. Conrad mindenáron Szerbia annexióját követelte, Sarkotić szintén, Khuen-Héderváry, de főleg Tisza viszont a fent kifejtett gondolatok értelmében mereven elzárkózott tőle. Burián, ekkor már közös külügyminiszterként (1915 elején váltotta Berchtoldot) köztes álláspontot foglalt el: a független, de csonka Szerbiát a Szandzsák nélkül. Montenegrót természetesen külön államként definiálták, a kisállamot ugyanis a diplomáciai testület tudta kezelni, de a szerb–montenegrói közös határt továbbra is veszélyesnek ítélték meg, ellenben a Szandzsák elvétele kapcsolatot jelentett a Monarchiának Albánia felé (hogy Albánia részeként vagy a Monarchia részeként tekintettek rá, az változott).

Ezzel ellentétben Andrassy Gyula gróf egy balkáni Svájc ötletét vetette fel, mely magában foglalná Szerbiát, Montenegrót és Albániát, valószínűleg osztrák–magyar befolyás alatt, de Burián éppen az osztrák–magyar befolyást nem látta biztosítottnak egy ilyen államkezdeményben.⁵⁷ Ráadásul a bolgárok étvágya is megnőtt, akik Grocka és Szendrő között húzták meg a bolgár–szerb határt, de erre Burián úgy replikázott, hogy a bolgár–magyar közös határ ne bolgár területgyarapodás révén valósuljon meg, akkor inkább legyen magyar Szendrő. (A bolgárok a Niš–Priština–Prizren vonalat követelték még, amit a Monarchia szintén túlzónak tartott, mert így nemcsak Szerbiából nem marad semmi, de a Monarchia albán koncepcióját is sértette volna.)

55 Tisza levele Buriánhoz, 1914. július 28. MREZSLT, 44b fond, Tisza–Balogh iratok, 10a/9. 145–147.

56 Burián, 1999. 151. (1915. június 20.)

57 Uo. 167. (1916. január 7. és 1916. január 16.)

Hogyan viszonyult a szerbekhez a magyar közvélemény? A politikai elit véleményét már hallottuk, paradox módon éppen az államegységet fenyegető szerbek iktatták ki az államegységet magyar felfogás szerint szintén megsérteni igyekvő trónörökös, tehát a magyar politikai elit Ferenc Ferdinánd félreállításával legalább annyit nyert, mint amennyit veszített a „területszerzés nélküli”, tehát magyar szemögből céltalan háború megindításával.

A háború indoktrinációja, közvélemény előtti interpretációja a fentiek fényében igen nehéz volt, s nem is volt ellentmondásmentes. Az Eger című vidéki lap szerint a hangulat lelkes volt, a „si vis pacem, para bellum” jellemezte a Monarchia politikáját. Elsősorban az erkölcsi fölényt hangsúlyozták a lapok (a „felsőbbrendűség” magától értetődő volt korábban is), s a Monarchia „toleranciáját”, hogy nem rohanta le azonnal Szerbiát, hanem lehetőséget adott a nyomozásra és a probléma diplomáciai úton való rendezésére. A bevonulók a „Kossuth Lajos azt üzenté” című dalt énekelték, ami nemcsak anakronisztikus volt, de a szerbekhez sem volt köze, emellett a „Megállj kutya Szerbia, nem lesz tied Bosznia” nótának is nagy sikere volt Egerben, noha a diplomáciai elit jól tudta, hogy nem Bosznia a tét ebben a háborúban: a Monarchia élethalálharcot vív, a magyar elit pedig a dualisztikus berendezkedés változtathatatlanságáért küzd. Úton-útfélen szerb kémeket véltek felfedezni, így verte meg Egerben az angolkisasszonyok új, Debrecenből érkezett, meglehetősen idős, magyarul nem beszélő franciatanárnőjét is a feldühödött tömeg. A Heves megyei alispán, Majzik Viktor a bevonuló katonák előtt mondott beszédében önvédelmi háborúnak titulálta a konfliktust, némi antagonizmussal szólva: „háború a nyugalomért, háború a békéért”. Majzik egyenesen az állította, hogy a szerbek „megtámadták földünket”, noha ez erős csúsztatás, hiszen a dinasztia elleni támadás felségsértés lehet ugyan, de az ország területét nem érte támadás. Szmrecsányi Lajos egri érsek mártírnak állította be a trónörökös, sőt az 1848-as szerb–magyar ellentétet is sikerült belekevernie a konfliktusba (noha akkor a szerbek éppen az uralkodó jogait védték). A két, egymást követő érvelés retorikailag köszönőviszonyban sem volt egymással, de valószínűleg a katonák ezzel nem törődtek.⁵⁸

A balkáni érdekekért önmagában senki nem kívánt elesni a közkatonák közül, más motivációra volt szükség. Mindenesre a trónörökös meggyilkolása nélkül aligha lehetett volna háborús hangulatra számítani: 1913. október 18-án, az albán ultimátum idején Burián kijelentette, hogy „a Monarchiában ez a háború, ha nem tűzünk ki nagy célt [tehát nincs területi növekedés, nem cél Szerbia megsemmisítése, azaz a magyar elit elképzelése valósul meg Szerbiával kapcsolatban], népszerűtlen lesz”, mint erről Thallóczy naplója is beszámol.⁵⁹ A trónörökös meggyilkolása viszont lehetővé tette a területszerzés nélküli háború koncepciójának fennmaradását (noha a területszerző háború hívei is a trónörökösre hivatkoztak).

58 Kivonat az Eger című hetilap 1914. július–augusztusi számaiból.

59 Thallóczy, 1913. okt. 18.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

ЦДА

Централен държавен архив (Központi Állami Levéltár, Szófia)

MREZSLT

Magyarországi Református Egyházi Zsinati Levéltár

Thallóczy: *Bosniaca*

Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Fol. Hung. 1677. Néhai Thallóczy Lajos irataiban előforduló stenogrammszövegeknek átírása. *Bosniaca*.

2. Kiadott források és szakirodalom

Ábrahám

2007 Ábrahám Barna: A Balkán képe a 19–20. századi magyar geopolitikai és tudományos gondolkodásban. In: *Regio*, 18. (2007) 2. sz. 47–78.

Burián

1999 Báró Burián István naplói 1907–1922. Báró Burián István távirati könyvei 1913–1915 a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában. Szerk.: Horváth Erzsébet–Tenke Sándor. Bp., 1999.

Conrad

1923 Conrad von Hötzendorf, Franz: *Aus meiner Dienstzeit, 1906–1918*. Bd. IV. 24 Juni 1914 bis 30 September 1914. Die politischen und militärischen Vorgänge vom Fürstenmord in Sarajevo bis zum Abschluss der ersten und bis zum Beginn der zweiten Offensive gegen Serbien und Russland. Wien–Berlin, 1923.

Diószegi

1984 Diószegi István: Tisza István és a világháború. In: Diószegi István: *A magyar külpolitika útjai. Tanulmányok*. Bp., 1984. 278–287.

Fay

1930 Fay, Sidney B.: *Der Ursprung des Weltkriegs*. Bd. II. 2. *Nach Sarajevo. Die äußeren Anlässe zum Kriege*. Berlin, 1930.

Galántai

2001 Galántai József: *Magyarország az első világháborúban*. Bp., 2001.

Havass

1913 Havass Rezső: *Magyarország és a Balkán*. Bp., 1913.

Hoitsy

1902 Hoitsy Pál: *Nagymagyarország. A magyar történet jövő századai*. Bp., é. n. [1902].

Österreich–Ungarns Aussenpolitik

1930 *Österreich–Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des österreichisch–ungarischen Ministeriums des Äußern*. Ausgewählt von Ludwig Bittner, Alfred Francis Pribram, Heinrich Srbik und Hans Uebersberger, bearb. von Ludwig Bittner und Hans Uebersberger. Bd. VIII. Wien–Leipzig, 1930.

Rubin

1916 Rubin László: Albánia állammá alakulása. In: *Huszedik Század*, 20. (1919) 3. sz. 135–141.

Szabó

1976 Szabó Dániel: *A magyar álláspontok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében (1915–1918)*. Bp., 1976. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 79.)

Szegh

1908 Szegh Dezső: *Magyarország a Balkánon. Gazdaságpolitikai tanulmány*. Bp., 1908.

Thallóczy

1981 Dr. Ludwig von Thallóczy: *Tagebücher*, 23. VI. 1914–31. XII. 1914. Hrsg. v. Hauptmann, Ferdinand–Prasch, Anton. Graz, 1981.

Tisza

2011 *Gróf Tisza István képviselőházi beszédei*. V. köt. *Másodszor miniszterelnök, a nemzeti béke szolgálatában, a világháború 1915-ig (1913. június 12.–1915. december 21.)*. Szerk., bevez., jegyz.: Barabási Kun József–Illés Gábor–Maruzsa Zoltán. Bp., 2011.

Vermes

2001 Vermes Gábor: *Tisza István*. Bp., 2001.

GÁBOR DEMETER

EXPANSIONISM OR SELF-DEFENCE?

THE PLANS OF THE AUSTRO–HUNGARIAN DIPLOMATIC CIRCLES TOWARDS SERBIA (1913–1915)

These two extremist ideologies clearly mark the diversity of opinions in Austria-Hungary regarding the Serbian problem. After 1903 Serbia was considered not only as a barrier to the Austro-Hungarian economic penetration into the peninsula, but as a growing threat to the existence of the Hungarian statehood. The attitude towards Serbia varied from conquering the state to temporary occupation, mutilation or total division of the country between her neighbours (including or excluding Austria-Hungary) and to the economic subjection as the least aggressive plan. The emergence of these plans was always a question of strength of different pressure groups and the changes in the situation on the battlefields in 1912–1915. This study focuses only on the activity of the 'Magyars' including the imperialistic tendencies of press, and the attitude of a certain (conservative) group of decision-makers, Baron István Burián and Count István Tisza. Neither the idea of the above mentioned groups did coincide with each other, nor the latter was the only influential pressure group.

CONTENTS

The Great War and the Balkans (László Bíró)	345
<i>Studies</i>	
Krisztián Csaplár-Degovics: The Reasons for the Outbreak of World War I and the Serbian Historiography	349
Gábor Demeter: Expansionism or Self-defence? The Plans of the Austro–Hungarian Diplomatic Circles towards Serbia (1913–1915)	391
Igor Grebenkin–Petr Akulshin: World War I and Russia’s National Interests: From “Pan-Slavism” to Proletarian Internationalism	409
Tamara Scheer: The Perfect Opportunity to Shape National Symbols? Austro–Hungarian Occupation Regimes during the First World War in the Adriatic and the Balkans	419
Balázs Balatoni: Troublemakers: The Balkan Committee and the Reforms in Macedonia (1903–1908)	437
Péter Pál Kránitz: Russian and Armenian Refugees and Refugee Policies in East Europe after the First World War, with a Special Regard to Hungary	461
<i>Book Reviews</i>	
Stand or Fall? Austrian Policy during the First World War (Enikő Gyarmati)	485
European War 1914: Necessity or Chance (László Bíró)	489
War in Peacetime: Armed Conflicts after the First World War (Zoltán Sz. Bíró)	494
Alternatives to Modernity and Impact of Agrarianism on Peasant Society (János Fritz)	499

SZERZŐINK

Akulsin, Pjotr Vlagyimirovics, a történettudomány doktora, egyetemi tanár, Rjazanyi Állami Egyetem (Рязанский государственный университет им. С. А. Есенина) • Balatoni Balázs, doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem BTK • Bíró László, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Csaplár-Degovics Krisztián, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Demeter Gábor, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Fritz János, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem BTK • Grebenkin, Igor Nyikolajevics, a történettudomány doktora, egyetemi tanár, Rjazanyi Állami Egyetem (Рязанский государственный университет им. С. А. Есенина) • Gyarmati Enikő, doktorandusz, Eszterházy Károly Főiskola, Eger • Kránitz Péter Pál, doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem • Scheer, Tamara, PhD, posztdoktori ösztöndíjas, Ludwig Boltzmann-Institut für Historische Sozialwissenschaft/Institut für Osteuropäische Geschichte Universität Wien • Sz. Bíró Zoltán, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

A Világtörténet 2015-ös évfolyamának megjelenését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap